

ARTYKUŁ RECENZYJNY

Anna Koział

Uniwersytet Pedagogiczny, Kraków

CZY POLSCY ZESŁAŃCY I PRZESIEDLEŃCY KOŃCA XIX I PIERWSZEGO ĆWIERĆWIECZA XX W. POTRAFILI ZDOBYĆ SYBERIĘ?

Rozważania o książce Leonida Kazimirowicza Ostrowskiego
Poljaki w Zapadnoj Sibiri w konce XIX – pierwoj czetwierti XX w.
(*Polacy na Syberii Zachodniej pod koniec XIX i w pierwszym ćwierćwieczu XX w.*),
Nowosybirsk 2016, ss. 808

Polacy na Syberii to zagadnienie, któremu poświęciło uwagę wielu historyków, zarówno polskich, jak i zagranicznych. W polskiej historiografii był to zawsze temat, który zajmował istotne miejsce. Przede wszystkim dlatego, że na przestrzeni dziejów losy Polaków, którzy znaleźli się w odległych regionach Rosji, były związane z ich martyrologicznymi doświadczeniami: zesłaniami, deportacjami i przymusowymi migracjami. Obok nich znalazły się również doświadczenia dobrowolnego osadnictwa z nadzieją na lepsze jutro i to zjawisko dotyczyło przede wszystkim okresu reformy stołypinowskiej w Rosji. Wokół tych doświadczeń rodziły się różne pytania, które nurtowały badaczy dziejów Polaków na Syberii, ale do najważniejszych należały m.in. czy Polacy, niezależnie od sposobu, w jaki trafili na syberyjską ziemię, potrafili odnaleźć się w innej rzeczywistości i innym kraju? Jakie były ich sposoby przetrwania i radzenia sobie z surową rzeczywistością w tak odległym i odmiennym rejonie świata? Na te pytania, ale i na wiele innych próbował również odpowiedzieć profesor Leonid Kazimirowicz Ostrowski – rosyjski historyk z Nowosybirska, który od wielu lat skupia swoją uwagę na losach Polaków w Rosji. Ostatnią jego pracą jest rosyjskojęzyczna

monografia zatytułowana *Poljaki w Zapadnoj Sibiri w konce XIX – pierwoj czetwierti XX w.* (*Polacy na Syberii Zachodniej pod koniec XIX i w pierwszym ćwierćwieczu XX w.*). Książka jest wynikiem wieloletnich kwerend, podczas których autor zebrał rozproszony materiał źródłowy i poddał go wnikliwej analizie. Historyk wykazał się niezwykle dużą drobiazgowością i rzetelnością zarówno w pracach archiwalnych, jak i na etapie konstruowania narracji, w tym przedstawił fakty, które nigdy wcześniej nie ujrzały światła dziennego. Na podstawie źródeł autor doskonale przedstawił różne aspekty położenia Polaków oraz opisał, jak stawiali oni czoła warunkom istniejącym na Syberii pod koniec XIX i przez pierwsze 25 lat XX w.

Praca Leonida Ostrowskiego powstała nie tylko na podstawie archiwaliów, ale także przy wykorzystaniu innych grup źródeł, takich jak: akty prawne i normatywne, dane statystyczne, roczniki, raporty, gazety i czasopisma. Historyk sięgnął też po niezwykle cenny typ źródeł, jakim są pamiętniki osób z różnych grup społecznych. Na podkreślenie zasługuje szerokie wykorzystanie rosyjskiej i zagranicznej literatury przedmiotu. Kwerendą zostały objęte najważniejsze placówki archiwalne na Syberii (Tobolsk, Irkuck, Krasnojarsk, Nowosybirsk, Omsk, Tomsk) oraz centralne archiwa rosyjskie w Moskwie – Państwowe Archiwum Federacji Rosyjskiej i Rosyjskie Państwowe Archiwum Historii Społeczno-Politycznej. Trochę szkoda, że autor nie posłużył się zbiorami Rosyjskiego Państwowego Archiwum Historycznego (PTAIH) i Rosyjskiej Biblioteki Narodowej w Sankt Petersburgu. Zwłaszcza to pierwsze posiada ogromny zbiór poloników, co badacz mógłby przynajmniej częściowo wykorzystać w swojej pracy. Pewnym mankamentem jest również to, że historyk nie prowadził badań do opracowywanego tematu w polskich archiwach i bibliotekach, co byłoby uzupełnieniem kwerendy w Rosji. Jednak w tym ostatnim wypadku usprawiedliwieniem tego braku może być to, że źródła polskie były już szeroko wykorzystywane w badaniach, natomiast źródła rosyjskie nadal pozostają dla wielu historyków mało dostępne i nierozpoznane. Ponadto brak kwerendy w Polsce rekompensuje szerokie wykorzystanie stanu badań polskich historyków. Ogólnie, zdecydowanie należy podkreślić, że materiał zgromadzony przez autora książki jest innowacyjny i ważny.

Leonid Ostrowski w swoim opracowaniu jako obszar badawczy wyznaczył terytorium Syberii Zachodniej. Jest to zabieg słuszny, gdyż po pierwsze pozwolił on dostrzec i zbadać losy Polaków na stosunkowo dużym obszarze, a po drugie, tak przyjęty obszar badań nawiązywał do terminu wielokrotnie przyjętego już wcześniej w badaniach naukowych. Historyk określił więc Syberię Zachodnią jako obszar obecnych obwodów kurgańskiego, tiumeńskiego, omskiego, tomskiego, nowosybirskiego, kemerowskiego i Kraju Ałtajskiego. W latach 1890-1917 wspomniane terytorium wchodziło w skład obwodów: tomskiego, tobolskiego i akmolińskiego¹. Takim terminem w kontekście zgłębiania losów Polaków w tej części Syberii posługiwali się już inni uczeni rosyjscy zajmujący się tą problematyką

¹ L.K. Ostrowskij, *Poljaki w Zapadnoj Sibiri w konce XIX – pierwoj czetwierti XX w.*, Nowosybirsk 2016, s. 7.

badawczą, m.in.: Swietłana Mulina², Władimir Szajdurow³, Tatiana Niedzieluk⁴ i Swietłana Piatkowa⁵, więc nie budzi on zastrzeżeń. Warto tu nadmienić także, że najbliższe chronologicznie badaniom Leonida Ostrowskiego były do tej pory badania wspomnianej Tatiany Niedzieluk, a także – w kontekście całej Syberii – Sergiusza Leończyka⁶.

Ramy chronologiczne recenzowanej pracy obejmują okres końca wieku XIX i pierwszego ćwierćwiecza wieku XX. Narracja została poprowadzona od roku 1890 – to jest od momentu, gdy na Syberii rozpoczęła się budowa Kolei Transsyberyjskiej oraz dobrowolne i przymusowe migracje Polaków z ziem polskich w głąb państwa rosyjskiego. Te procesy doprowadziły do konsolidacji polskiej diaspory w rejonie Syberii Zachodniej. Końcowe ramy chronologiczne opracowania autorstwa Leonida Ostrowskiego wiążą się z repatriacją Polaków ze Wschodu do Polski.

W pracy autor starał się pokazać cechy polskiej mniejszości narodowej oraz rozwój polskiej diaspory na tle syberyjskiej społeczności. Miał na celu wnikliwe przeanalizowanie procesu tworzenia się tej diaspory. Z jednej strony sięgnął m.in. do metody biograficznej, żeby scharakteryzować życiorysy wybranych osób i ukazać ich wkład w rozwój i przystosowanie syberyjskiej ziemi, a z drugiej strony posłużył się również metodą statystyczną i demograficzną, aby dokładnie podać liczebność Polaków i ich rolę w rozwoju ekonomicznym kraju.

Kompozycja książki jest prawidłowa i czytelna. Praca składa się z obszernego wstępu, czterech rozdziałów, zakończenia, bibliografii oraz załączników zawierających dane statystyczne. Aby zrealizować swoje zamierzenie, historyk przyjął problemowy układ treści, a poszczególnym rozdziałom nadał kolejno tytuły: „Historiografia. Źródła. Metodologia”, „Wkład Polaków w przystosowanie i ekonomiczny rozwój Syberii Zachodniej końca XIX – pierwszego ćwierćwiecza XX wieku”, „Udział Polaków w życiu społecznym i działalność polskich organizacji społecznych na Syberii Zachodniej końca XIX – pierwszego ćwierćwiecza XX wieku”, „Działalność kulturowa ludności polskiej na Syberii Zachodniej, wkład Polaków w rozwój edukacji, nauki, sztuki i medycyny w kraju pod koniec XIX i w pierwszym ćwierćwieczu XX wieku”.

We wstępie autor przybliżył historiografię rosyjską, którą podzielił na trzy zasadnicze okresy: pierwszy – do rewolucji 1917 r.; drugi – czasy Rosji Sowieckiej; trzeci – okres

---

² S.A. Mulina, *Migranty ponewole: adaptacja ssylnych uczestników Polskiego wosstania 1863 goda w Zapadnoj Sibiri*, Sankt Petersburg 2012.

³ W.N. Szajdurow, *Niemcy, poljaki, jewreji w Zapadnoj Sibiri XIX – naczala XX w.*, Sankt Petersburg 2013.

⁴ T.G. Niedzieluk, *Konfessional'noje soobsczestwo katolików Sibiri. Włanie mirowozrizenija na powsedniewnuju żizn' (1830-1917 gg.)*, Nowosibirsk 2016.

⁵ S.G. Piatkowa, *Pol'skaja političeskaja ssylka w Zapadnuju Sibir' poreformennogo pierioda*, Surgut 2008.

⁶ S. Leończyk, *Polskie osadnictwo wiejskie na Syberii w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku*, Warszawa 2017.

posowiecki, w którym przeanalizował również osiągnięcia historiografii polskiej. Tę ostatnią podzielił na mniejsze cztery części. Najpierw scharakteryzował publikacje od końca XIX w. do 1918 r. W drugim okresie, obejmującym dwudziestolecie międzywojenne (1918-1939), omówił liczne publikacje, ale szkoda, że nie wskazał, które z nich uważa za najbardziej wartościowe, bo każdy czytelnik chętnie poznałby zdanie specjalisty na ten temat. Następnie wymienił publikacje z czasów Polski Ludowej, zwracając uwagę, że w części z nich podejmowane były tematy represji politycznych, ale jedynie w kontekście polskiego ruchu rewolucyjnego. Jednocześnie zwrócił uwagę na prace wartościowe, na przykład wymienił książkę Zygmunta Łukawskiego *Ludność polska w Rosji 1863-1914*⁷. Jako ostatni scharakteryzował okres w historiografii, który nastąpił po 1989 r. Leonid Ostrowski słusznie podkreślił, że w tym czasie nastąpiło poszerzenie przedmiotu badań nad losami Polaków na Wschodzie, w tym na Syberii. W kręgu zainteresowań znalazła się tematyka zesłań do łagrów i deportacji, a autor poczynił konkluzję, że „w pracach polskich autorów danego okresu stwierdza się, że obecność Polaków na Syberii miała duże znaczenie”⁸. Historyk wymienił tytuły wielu ważnych polskich prac, na przykład autorstwa Elżbiety Kaczyńskiej⁹, Antoniego Kuczyńskiego¹⁰ i wielu innych autorów.

We wszystkich do tej pory podjętych badaniach jednym z najważniejszych pytań nurtujących badaczy było określenie liczby Polaków przebywających na Syberii. Leonid Ostrowski również poświęcił wiele miejsca temu zagadnieniu. Już w pierwszym rozdziale pracy autor szczegółowo przedstawił tę kwestię. Niezwykle cennym źródłem dla badacza okazały się spisy ludności z tamtego okresu, dzięki czemu doskonale i bardzo szczegółowo przedstawił liczebność Polaków i określił liczbę katolików. Jest to konsekwencją tego, że duża część zebranego materiału pochodziła z kościołów. Autor wyjaśnił także przyczyny migracji – zarówno tych dobrowolnych, jak i przymusowych – oraz ukazał rolę Polaków w rozwoju przemysłowym i rolniczym tej części Rosji. Jako najbardziej istotne przyczyny dobrowolnych migracji badacz podał m.in. okoliczności ekonomiczne i polityczne. Wśród ekonomicznych uwarunkowań wyróżnił bezrobocie, niski poziom życia i inne trudności materialne występujące w rodzinnych miejscowościach na ziemiach polskich zaboru rosyjskiego. Przybycie Polaków na Syberię Zachodnią w okresie wskazanym jako ramy chronologiczne opracowania podzielił na trzy etapy: pierwszy – to schyłek XIX w. i czas do początku 1914 r., gdy największą część Polaków przybywających na Syberię Zachodnią stanowili ci, którzy dobrowolnie opuścili swój kraj w nadziei na podniesienie poziomu życia; drugi okres migracji to pierwsza wojna światowa; trzeci – pierwsze lata powojenne.

⁷ Z. Łukawski, *Ludność polska w Rosji 1863-1914*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1978.

⁸ L.K., Ostrowski, *op. cit.*, s. 31.

⁹ E. Kaczyńska, *Syberia: największe więzienie świata (1815-1914)*, Warszawa 1991.

¹⁰ A. Kuczyński, *Syberia. Czteryście lat polskiej diaspory. Antologia historyczno-kulturowa*, Wrocław 1993.

Wracając do pytania postawionego na początku: „Czy polscy zesłańcy i przesiedleńcy końca XIX i pierwszego ćwierćwiecza XX w. potrafili zdobyć Syberię?”, pragnę podkreślić, że analiza Leonida Ostrowskiego dostarcza wielu dowodów, że Polacy na Syberii Zachodniej odnieśli wiele sukcesów, co zostało ukazane w poszczególnych częściach pracy. Przede wszystkim autor scharakteryzował rzymskokatolickie społeczności, które intensywnie działały na terytorium Syberii. Szczegółowo także opisał okoliczności powstawania szkół, polskich kościołów, domów dziecka, przytułków dla bezdomnych i osób starszych. Szereg przykładów i powołań źródłowych udowadnia olbrzymią rolę Polaków we wszystkich wspomnianych działaniach. Autor nie pominął również faktu powstania piśmiennictwa i pojawienia się prasy w języku polskim, która w tym czasie była ważnym źródłem w przekazywaniu informacji w całym regionie Syberii Zachodniej pomiędzy poszczególnymi skupiskami polskimi. Badacz skoncentrował się również na opisanie skomplikowanego procesu wyboru narodowości przez Polaków, ale także nie pominął działań Polaków komunistów.

Na uznanie zasługuje rozdział, w którym Leonid Ostrowski przedstawił udział Polaków w wielu strukturach przemysłowych, gospodarczych i handlowych na Syberii. Dużą część pracy poświęcił rodzinie Koziell-Poklewskich mającej wielki wkład w rozwój gospodarczy tego regionu. Autor szczególną uwagę skupił na Alfonsie Koziell-Poklewskim, który przyczynił się do powstania fabryki szkła i porcelany; wybudował domy handlowe w Tiumeni i Tobolsku; zajmował się produkcją wina i wódki, których był głównym dostawcą. Swoją majątek lokował w nieruchomościach, co uczyniło go jednym z najbogatszych ludzi na Syberii¹¹.

Leonid Ostrowski wymienił wiele nazwisk osób, które zasłynęły w handlu, produkcji piwa i wina, wyrobów mięsnych, czekolady, słodyczy oraz w branży farmaceutycznej, hotelarskiej, bankowości, przy budowie Kolei Transsyberyjskiej i w wielu innych przedsięwzięciach. Autor nazywa ich „złotopromyszlennikami” i uważa, że wielu Polaków było wybitnych w swojej działalności, co podkreślił niejednokrotnie w pracy. Przytoczył również wiele nazwisk Polaków, którzy piastowali wysokie funkcje w urzędach, administracji, sądach i policji. Ze źródeł wynika, że często jednak nie integrowali się oni z otoczeniem, co było wynikiem ograniczonego zaufania do nich ze strony miejscowej i centralnej władzy. Pracownikami służby państwowej często stawali się potomkowie polskich powstańców, którzy wierzyli, że będą mieli wpływ na powstrzymanie bezprawia, co było powszechnym zjawiskiem w tamtym czasie w Rosji. Polacy byli również wybitnymi sędziami krajowymi i w tej dziedzinie odnosili liczne sukcesy. Reasumując poczynione rozważania, to Polacy rzeczywiście mieli niemały udział praktycznie we wszystkich dziedzinach życia na Syberii Zachodniej.

Wartościową częścią pracy jest również opis procesu repatriacji Polaków do ojczyzny w latach 1921-1924. Leonid Ostrowski ustalił jednak, że pierwsza grupa dzieci, licząca

---

¹¹ Losy rodziny Koziell-Poklewskich były również przedmiotem rozważań Tetiany Mosunowej w pracy zbiorowej wydanej w Jekaterynburgu: W.P. Mikitiuk, T.P. Mosunowa, E.G. Niekludow, *Rod Poklewskich-Koziell*, Jekatierinburg 2013.

877 osób, opuściła Rosję już w roku 1920, podróżując przez Japonię aż do Polski¹². Autor w sposób bardzo dokładny przeanalizował proces powrotów z Syberii Zachodniej do stron ojczyстных od momentu ubiegania się o dokumenty umożliwiające powrót na ziemię polskie oraz przyznanie obywatelstwa poprzez ciężką i pełną trudów drogę do ojczyzny. Wykorzystał w tym celu m.in. materiały zebrane w państwowych archiwach Nowosybirsk, Tomsk i Omsk¹³.

W ostatniej części opracowania autor podkreślił dużą rolę Kościoła katolickiego, dzięki któremu możliwe było zachowanie tradycji, obyczajów i tożsamości narodowej wśród ludności polskiej na Syberii Zachodniej. W tej części monografii ponownie badacz zaznaczył wielki wkład Polaków w budowanie kościołów, szkół oraz wielu ośrodków czy instytucji, które istnieją po dzień dzisiejszy w tym regionie Rosji.

Na zakończenie wypada zwrócić uwagę na aneks, który obejmuje 24 tabele. Została w nich przedstawiona statystyka ludności polskiej w miastach guberni tomskiej, tobolskiej, okręgu omskiego i miasta Omska z podaniem źródeł, z których autor korzystał, pisząc swoją pracę, w tym także zostały wykazane materiały archiwalne służące za podstawę do sporządzenia danych statystycznych. Są to ważne informacje dla badaczy tematu.

Obszerność statystyk może być utrudnieniem w szybkim przyswojeniu treści książki, ale z drugiej strony stanowi jej walor i jest czymś, co ją wyróżnia. Tylko dzięki temu mamy do czynienia z konkretnymi liczbami i danymi o zjawiskach społecznych.

Rozprawa Leonida Kazimirowicza Ostrowskiego nie pozostawia wątpliwości, że pomimo ciężkich i surowych warunków życia wkład Polaków w rozwój syberyjskiej ziemi w drugiej połowie XIX w. i w pierwszym ćwierćwieczu XX w. był ogromny. Zajmowali się oni bowiem nie tylko budową Kolei Transsyberyjskiej, stanowiąc jedną piątą specjalistów¹⁴, ale byli też wybitnymi lekarzami, nauczycielami, piastowali stanowiska urzędnicze, zajmowali się handlem i byli docenianymi przedsiębiorcami. W miastach usytuowanych wzdłuż Kolei Transsyberyjskiej osiedlały się całe polskie rody, które angażowały się w służbę państwu. Ostatecznie wielu z tych Polaków opuściło rosyjską ziemię i rozpoczęło wędrówkę do ojczyzny, zostawiając jednak po sobie ślady, które przetrwały do dnia dzisiejszego. Sporo Polaków na Syberii wykorzystywało nadarzające się warunki i sprzyjające okoliczności, aby – pomimo swojego zesłańczego losu lub trudnej pracy osadniczej – budować tam swoje życie i angażować się w różne przedsięwzięcia. Były to warunki trudne, często katorżnicze, ale pomimo tego Polacy umieli je wykorzystać, wnosząc wkład w rozwój tej ziemi. W tym sensie wielu Polaków potrafiło „zdobyć Syberię”, a książka Leonida Ostrowskiego dostarcza na to dowody i na trwałe zapisze się w historiografii o dziejach naszych rodaków na Syberii.

¹² L.K. Ostrowskij, *op. cit.*, s. 487.

¹³ D. Sula, *Powrót ludności polskiej z byłego Imperium Rosyjskiego w latach 1918-1937*, Warszawa 2013.

¹⁴ L.K. Ostrowskij, *op. cit.*, s. 686.

BIBLIOGRAFIA

- Kaczyńska E., *Syberia – największe więzienie świata (1815-1914)*, Warszawa 1991.
- Kuczyński A., *Syberia. Czterysta lat polskiej diaspory. Antologia historyczno-kulturowa*, Wrocław 1993.
- Leończyk S., *Polskie osadnictwo wiejskie na Syberii w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku*, Warszawa 2017.
- Mikitiuk W.P., Mosunowa T.P., Niekludow E.G., *Rod Poklewskich-Koziółł*, Jekatierinburg 2013.
- Łukawski Z., *Ludność polska w Rosji 1863-1914*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1978.
- Mulina S.A., *Migranty ponewole: adaptacja ssylnych uczestników Polskiego wosstania 1863 goda w Zapadnoj Sibiri*, Sankt Petersburg 2012.
- Niedzieluk T.G., *Konfiessional'noje soobsczesstwo katolików Sibiri. Włanie mirowozrienija na pow-sedniewnuju žizn' (1830-1917 gg.)*, Nowosibirsk 2016.
- Ostrowskij L.K., *Poljaki w Zapadnoj Sibiri w konce XIX – pierwoj czetwierti XX w.*, Nowosybirsk 2016.
- Piatkowa S.G., *Pol'skaja političeskaja ssylka w Zapadnuju Sibir' poreformiennogo pierioda*, Surgut 2008.
- Sula D., *Powrót ludności polskiej z byłego Imperium Rosyjskiego w latach 1918-1937*, Warszawa 2013.
- Szajdurow W.N., *Niemcy, poljaki, jewreji w Zapadnoj Sibiri XIX – naczala XX w.*, Sankt Petersburg 2013.